

Bognár Szabina:

A „LEGŐSIBB FORMÁK”

Tagányi Károly (1858–1924) földközösséggel
és jogszokásgyűjtéssel kapcsolatos kutatásai¹

Tagányi Károly nyitrai származású levéltárnok-történetíró eredményeit több tudományterület, így a történetírás (historiográfia, művelődéstörténet, helytörténet, gazdaságtörténet, társadalomtörténet), a néprajz, a jogtörténet, a szociológiatörténet és a nyelvészet is integrálta. Ugyanakkor életműve máig feldolgozatlan. Egy hiteles Tagányi-biográfia elkészítését nagyban nehezíti, hogy munkásságának nagyobb része kéziratban maradt, ráadásul publikált örökségének jelentős része név nélkül jelent meg. Fontos kiemelni, hogy Tagányi „virtigli medievistaként”² az Árpád-kori társadalomról készült monográfiát írni, s ehhez gyűjtötte évtizedeken keresztül anyagait; tulajdonképpen az itt kiemelt programjaitól is ehhez a kérdéskörhöz várt további adalékokat. A századelő invenciózus történészének publikációi sorában számos erdélyi vonatkozású írás található. Mielőtt részletesen rátérnénk a címbe kiemelt két kutatási program párhuzamainak bemutatására, röviden ismertetem Tagányi jelentősebb programindítóinak erdélyi vonatkozásait.

TAGÁNYI KÁROLY ÉS ERDÉLY

Tagányi Károly az egyetem elvégzését követően, 1879-ben a M. Kir. Országos Levéltárba kapott kinevezést. Levéltárosként Tagányi törekedett arra, hogy „minden” levéltári forrást megismerjen, korát megelőzve különböző jegyzékeket, mutatókat készített az átnézett anyagokról. Fő törekvése az volt, hogy a magyar történelem forrásait minél szélesebb körben feltárja, azokat rendszerezze. Munkájának eredményeként a korszak egyik legátjárázottabb levéltárosa lett. Így nem csoda, hogy mikor felmerült a gondolat, hogy a levéltár egész anyagát a millennium alkalmából ismertetni kellene a nagyobb nyilvánosság előtt, Tagányit jelölték ki a feladat végrehajtására (EMBER, 1975, 25). Ebben az időszakban a levéltár öt részlegből állt. Tagányi 1897 végéig a levéltár három részlegének ismertetésével készült el: a régi Országos Levéltár, a magyar udvari kancelláriai levéltár és az erdélyi udvari kancelláriai levéltár. Mindhárom rész megjelent a Száza-

¹ Jelen tanulmány az NKFIH FK_19 132220 Tagányi Károly (1856–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége című pályázat támogatásával készült.

² Tagányi Károly munkásságának historiográfiai megítéléséhez hiánypótló szempontokat vet fel Szeberényi Gábor (Szeberényi, 2014a, 453–472; 2014b, 117–137; 2016, 29–56).

dokban, majd különnyomatok készültek a Magyar Országos Levéltár számára (TAGÁNYI, 1897–98; 1897a, 939–947; 1897b, 688–698; 1898, 129–138).

Tagányi alig múlt harmincéves, amikor közreadja *A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez* című tanulmányát az *Ethnographia* hasábjain (TAGÁNYI, 1890, 213–223). Későbbiekben Tagányi székelységgel kapcsolatos kutatásai elsősorban megyetörténeti kutatásaihoz kapcsolódóan folytatódtak. A millenniumra készülve valóságos monográfiáirási láz indult az országban, a törvényhatóságok többsége a haza ezeréves fennállását saját történetének megírásával kívánta megünnepelni. A monográfiáirás fellendülésével egyidejűleg a Magyar Történelmi Társulatban vita indult arról, hogyan kell szakszerűen megyemonográfiát írni. A vitában felszínre kerültek a társulat által 1872-ben kiadott monográfiatervezet hibái is. Ezekre hivatkozott Tagányi Zólyom megye átiratára adott javaslatában, melyben tulajdonképpen egy új tervezetet fogalmazott meg (TAGÁNYI, 1894a, 364–371). Bár Tagányi neve alatt végül nem jelent meg megyemonográfia – szülőföldje, Nyitra vármegye monográfiája megírására készült –, ennek ellenére megyetörténeti kutatásai több irányban kiteljesedtek. A megyei szintű közigazgatás- és intézménytörténet kutatása életprogramjává vált: a megyei önkormányzat keletkezéséről írta akadémiai székfoglalóját. Ebben bemutatta, miként, milyen okok következtében alakultak át a Szent István által alapított királyi vármegyék nemesi megyékké. Kiindulópontja, hogy a nemesek, a honfoglaló nemzet tagjai teljesen kívül álltak a királyi vármegyén. Nemzetségek szerint zárt tömegekbe sorakozva éltek, mindegyik nemzetség a maga közös földjén, s az ily területeken nem Szent István törvénye, hanem az ősi magyar szokásjog uralkodott. A 12. század folyamán azonban a nemzetségek előkelői kiváltak a közösségből, s egy új arisztokrata réteg alakult ki, s ezzel együtt mind a királyi vármegyék, mind a nemzetségek addigi élete bomlásnak indult. A királyi adományozások a vármegyéket alapjaikban rengették meg, így az ott élők sorsa is bizonytalanná vált. Másrészt az előkelők kiválásával a honfoglaló nemzetségek életében is jelentős változások következtek: felbomlott a közös élet, az ősi szokásjog ereje, s ezzel együtt a nemzeti bírák tekintélye is csökkent, helyüket a nemesi és királyi vármegyék közötti választófalak ledőlésével, a nemesség és a régi királyi megyék várjobbágsága közeledésével a szolgabírói intézmény váltotta fel. Őket már a köznemesek választották, az ő megjelenésük jelezte az önkormányzat kezdetét a magyar vármegyékben (TAGÁNYI, 1899, 397–413). Ezt az általánosságban megfogalmazott intézményi változást, a királyi vármegyék nemesi vármegyékké alakulását egy konkrét, ugyanakkor speciális esetben, az erdélyi Szolnok-Doboka vármegye példáján Tagányi részleteiben is bemutatta. A megye monográfiájának hatodik fejezeteként közreadott *Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól a XIV. századig* kedvező szakmai visszhangot kapott (LUKINICH, 1901, 866). Horváth Emil az Erdélyi Múzeumban

értékelte, hogy Tagányi, *„a vármegyei institutio e kiváló kutatója”* épp Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában nyújtja át az *„évtizedes fáradságtalan munka eredményének első gyümölcsét [...] e tudós bűvár vármegyei nagy tanulmányainak első közzétételét”*. *„Ez általános institucionalis történettel, ha veszít is a monographia speciális vármegyei tekintetekből, sokkal többet és értékesebbet nyer általánosabb magyar nemzeti szempontok szolgálatával”* (HORVÁTH, 1901, 593.). Valóban, Tagányi itt fejtette ki részletesebben, hogy Erdélyben miként alakult ki az önkormányzatiság. Elfogadta Karácsonyi János elméletét, mely szerint az erdélyi területeket – ahogy Szlavóniát is – nem a honfoglaló nemzetségek szállták meg, hanem az a központi hatalom, a királyság által meghódított terület volt (vö.: KARÁCSONYI, 1896, 456–483.). Az itt élő köznemesség nem volt elég erős és független, hogy önkormányzati szabadságát kivívja. Így mindkét helyen – a vajdák és a bánok vezetése alatt – tartományi önkormányzat jött létre, melynek jellegzetessége, hogy a szolgabírókat nem az egyes megyék nemesei, hanem a tartományi gyűlés választotta.³ Tagányi Erdély „meghódításának” idejét egyéb adatok hiányában intézmények összehasonlításával próbálta megfejteni, s viszonyítási pontként a magyarországi intézményeket tekintette, *„ahogy azokat a XII–XIII. századból ismerjük”* (TAGÁNYI, 1890, 214.). Következtetése, hogy Erdélyt Szent István korában hódította meg a *„dynastia”*, s állításának bizonyítékát látta a szászok betelepítésében is, *„mely csak olyan területen történhetett, mellyel a király mint a magáéval szabadon rendelkezett”* (TAGÁNYI, 1890, 217.). *„Elméletébe”* az autonóm, királyi hatalomtól független székelyek azonban nehezen illeszthetők bele, ezért kutatásokba kezdett, hogy eredetüket tisztázza. Vizsgálatai kiterjedtek a székely népnév eredetének tisztázására: véleménye, hogy megüledett, megszálló, megtelepedett népet jelent, s nevüket annak a körülménynek köszönheték, hogy Erdélyben ők voltak egyedül megszállók, honfoglalók, s megpróbálta feltárni, kik valójában a székelyek, honnan érkezhettek ide. Tagányit magával ragadta a székelyek függetlensége, mindenekelőtt az *„erőtelfes s kétségbevonhatatlan székely jog”* (TAGÁNYI, 1890, 217). Kutatásai eredményeit felhasználta a földközösségről írott monográfiájában (1894), és később jogszokásgyűjtő programjába is beemelte a székely falutörvények kutatását (1919). Munkáját elismerve a Székelyek Történetének Pályadíjalap-bizottsága 1907. november 19-én tartott közgyűlésén tagjává választotta Tagányit.⁴ Nem csak a megye „járt jól”, Tagányit barátja, Réthy László hosszas unszólással vette rá a fejezet megírására, így közvetve neki is köszönhető,

³ Tagányi barátjának, Thallóczy Lajosnak így számol be munkájáról: „Augusztusban megírtam Szolnok-Doboka monográfiájából a rám eső részt, tegnap küldtem el Tormának. De oly szépen sikerült, hogy igazán sajnálom, hogy a monográfiába marad eltemetve. Azt írtam meg, hogy alakult át a várispánság autonóm mai megyévé, nálunk és Erdélyben s Szlavóniában. Párhuzamot vontam Erdély s Szlavónia közt, s fényesen sikerült. Merőben új dolog, téged is fog érdekelni.” OSZK Kézirattár Fond XI/973. Tagányi Károly–Thallóczy Lajoshoz. 40. évszám nélkül.

⁴ OSZK Kt. Quart. Hung 2288. 324. Tagányi Gyűjtemény Hivatalos kinevezéseim 1879-től.

hogy Tagányi konkrétan egy megyére vonatkozóan, annak forrásbázisát felhasználva igazolhatta a vármegyei önkormányzatiságról vallott nézeteit, másrészt tulajdonképpen ez az egyetlen megyei monográfiában megjelent írása. Itt érdemes talán röviden megemlékeznünk arról is, hogy Szolnok-Doboka vármegye monographiája kimondottan kalandos körülmények között született meg. A megye törvényhatósági közgyűlése már 1880-ban határozott a monográfia megírásáról, hosszas huzavona után végül csak 1888-ban kérte fel a közgyűlés Réthy Lászlót, a Történelmi Társulat tagját a monográfia megírására, azzal a kikötéssel, hogy az a millenniumra megjelenhessen. A meglehetősen bohém Réthy egy parádés tervezet fejében előleget vett fel, majd európai körútra indult. Egy évvel a millennium előtt a vármegye főispánja megpróbált minden követ megmozgatni, hogy a monográfia időben elkészüljön: Réthy először hitegetett, majd szakmai, később személyes kibúvókat keresett. A főispántól kapott leveleket, néhány sornyi utalással, barátjának, Tagányinak továbbította. A kötet végül csak jóval később, a századforduló után jelent meg. A monográfiaírás kusza körülményeit dokumentáló levelezés szintén a Tagányi hagyatékban, az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK Kt.) található.⁵ A vármegyetörténethez kapcsolódóan máig mértékadó Tagányinak a *Történelmi Szemlében* megjelent, a vármegyék eredetéről 1913-ban írt összegzése (Tagányi, 1913, 510–541). A cikk tulajdonképpen Illés József: A jogtörténeti kutatás módszertani követelése és a vármegyék eredete című írásának kritikája volt (Illés, 1912, 134–154), amelyben a szerző áttekintette a vármegyék eredetét kutató tudósok munkásságát. Tagányi szerint Illés fő hibája, hogy ezzel egyidejűleg – mint a „*hazai jog dicsőségét*” elhomályosított –, elítélt minden olyan magyarázatot, ami a hazai jog idegen joggal való kapcsolatát kimutatta, és bírálta azokat, akik szerint Szent István a vármegyei szervezetet a Nagy Károly-féle frank örgrófságok mintájára hozta létre (Tagányi, 1913, 510–511.). Tagányi nem pontosan adta vissza Illés állításait, mindenesetre erről az alapról kiindulva foglalta össze a vármegyék eredetéről, szervezetéről kialakult nézeteit. Ehhez a témához kapcsolódik a töredékesen ránk maradt – A nemesség helyzete Szent István *alkotmányában* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója is (1924), melyben *Megye* alcím alatt a megye szóból levonható következtetéseket fejtett ki (VARGA, 1993, 19–26.).

Ahogy a megyekutatások során, általánosságban is elmondható, hogy Tagányi történészként rendszeresen reflektált arra, milyennek kell lennie a történetírásnak, ezzel kapcsolatos nézetei jól nyomon követhetők kisebb-nagyobb vitáiban – mindenekelőtt az Árpád-kori társadalmi viszonyok egyes kérdéseiről a *Történeti Szemle* hasábjain Erdélyi Lászlóval folytatott polémiajában. Erdélyi vonatkozásai miatt itt és most egy név nélkül megjelent vitairatot idéznék részletesebben. Ahogy korábban említettük, Tagányi munkájának értékelését nagyban nehezíti, hogy az életmű jó része máig kéziratban maradt, illetve

⁵ OSZK Kt. Tagányi Gyűjtemény Quart. Hung 2288. 259–270.

hogy a publikált örökség egy része név nélkül került a nyilvánosság elé. Tagányi kéziratok jegyzetei közt leírta, hogy az *Erdélyi Híradó*ban rendszeresen írt vezércikkeket és tárcákat álnév alatt vagy névtelenül.⁶ Véleményem szerint ezen írások egyike *A magyar történetírás titkaiból*,⁷ melyben a „*nemesi történelemszemlélet*” bírálatát név nélkül, kendőzetlenül nyújtja. Tagányi szerint még kísért az 1830-as és 1840-es évek történetíróinak felfogása, őket legjobb kikerülni a „*tisztelet egy nemével*”, „*mert a mily jó hazafiak, épp olyan rossz historikusok*”. A történetírók e „speciese” felfogása szerint „*a világ minden népe és kultúrája magyar töből sarjadzott; a központ mindig, mindenütt a magyar és körülötte forog a világ históriája*”. Az új nemzedék munkamódszere és célja is más: nem akarnak egyszerre, adatok nélkül megoldani nagy problémákat, „munkafelosztás” elve szerint tevékenykednek: „*Ez csak másolatja a levéltárak régi okleveleit, az rendszeresen összegyűjti és közléstesz. Az egyik egy politikai intézmény, a más már valamely tartomány vagy csak város múltjára szenteli az életét...*” A levéltári kutatás gyakorlatát bírálva kigúnyolta az általános kutatói attitűdöt is. A kutatók „nekiesnek” a levéltáraknak, egyetlen célként lebeg a szemük előtt, hogy minél több új oklevelet fedezzenek föl. „*Az mitsem tesz, hogy az oklevél batkát sem ér, mert mihelyt új, eddigéle ismeretlen, szemükben azonnal érdekessé, fontossá válik. Igen érdekes, nagyon fontos minden újonnan kikapart lom, pedig bátran tovább ehette volna a moly és penész a levéltárakban a történettudomány legcsekélyebb kára nélkül.*” Bírálta az adatok mindenek felettiségére alapozó történetírást, szerinte itt téves az indukció módszere, túlzásként tekintett arra, hogy a historikusok többsége szerint csupán az történt meg, ami meg van írva. Szerinte az okok, „*a rugók*”, amelyek az eseményt vagy az oklevelet létrehozzák, kívül állnak az adaton. Kigúnyolja a „*a telivér historikusokat*”, akik „*el nem hiszik, hogy a középkori ember evett, ivott, emésztett*”, hacsak leírva nem látják. Ahogy ebből a cikkből is kitűnik, a fiatal Tagányi szembement a korszak történetírásával, sok mindent másként képzelt el, kiváló adottságokkal, ifjúi hévvel magának hangot, stílust, a történetírásnak új utakat keresett. Később egyre inkább integrálódott a tudós társadalomba: a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság, a Szent István Akadémia tagja lett. A társulati tagságok mellett témáit, lehetőségeit is ettől a közegtől kapta. Ebben a konformistább időszakában sem szűnt meg azonban újítani, megpróbálta új alapokra helyezni a monografikus helytörténetírást, fontos lépéseket tett a gazdaságtörténet és a társadalomtörténet meghonosításáért.

⁶ OSZK Kt. Quart. Hung. 2286. 38. A Korbuly József szerkesztette Erdélyi Híradó című politikai napilap 1887-től 1896-ig jelent meg.

⁷ Erdélyi Híradó 1888. 1. évfolyam 38. szám 1888. február 12. 1.

Tagányi Károly tevékenyen részt vett a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* életre hívásában, a megjelenés első hét évében (1894–1901) gyakorlatilag ellátta annak szerkesztői feladatait (Izsépy, 1969, 1080; Kövér, 2013, 201.). Tagányi nem csupán szerkesztőként, de szerzőként is aktívan részt vállalt a folyóirat tartalmának alakításában: az itt publikált 190 írása között számos erdélyi vonatkozásút találunk (Bognár, 2013, 275.). A gazdaságtörténet-írás meghonosítása Tagányi szívügye volt, amikor felmerült, hogy a millenniumra miként lenne megírható a magyar mezőgazdaság története Tagányi rögtön tollat ragadott és részletesen kidolgozta a *Magyarország mezőgazdaságának története* című munka tervezetét, felosztását, és számba vette a munka kivitelezésének kellékeit. A feljegyzés szerint az ötkötetes munka negyedik kötete a 1720–24-iki erdélyi összeírásokat dolgozná fel *Erdély mezőgazdasági állapotai a practica sanctio korában* cím alatt mintegy 30–35 ív terjedelemben, azonban ez a munka sem készült el (Bognár, 2013, 295.). Ami viszonyt megvalósult: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* első évfolyamban jelent meg Tagányi máig talán legismertebb értekezése, *A földközösség története Magyarországon* (TAGÁNYI 1894b, 199–238.).

A FÖLDKÖZÖSSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

A földközösséget Tagányi külföldi szerzők nyomán, a nemzetközi szakirodalom beható ismeretében, gazdag levéltári forrásanyag alapján vizsgálta. Célja annak bemutatása volt, hogy hol és milyen időszakban léteztek földközösségek Magyarországon. Állítása, hogy a jobbágyság nem rendelkeztek saját „kihasított szántóföldekkel”, hanem a közös földet maguk közt évről évre sorshúzással osztották meg, s a Mária Terézia-fele telekredezésre is azért volt szükség, mert az ország egy részében még földközösség uralkodott. A földközösség következményének tekintette a birtoktestek szembetűnő szétszórtságát. A sorsolás nyilvetéssel vagy nyilvánással történt. Az egész sorsolás alá eső földnek a „nyílföld” vagy „falu nyíla” volt a neve, a kisorsolt részt pedig a „nyíl” vagy „nyilas” elnevezéssel illették. Terminológiájában a földesúri hatalom alatt nem álló községek földközössége a „nemzeti földközösség”, a földesúri községeké pedig a „faluközösség”. Kutatásai eredményeként azt állította, hogy a földközösség történelmünkben „egy soha meg nem szakadó láncolatként tűnik fel, melynek utolsó szemeit csak az ókor homálya fedi el”, tehát a földközösség egy, a honfoglalásnál is korábbi intézmény. Végül összeállította azon megyék, városok és falvak jegyzékét, hol az Országos Levéltár adatai szerint az úrbéresség rendezése előtt a földközösség uralkodott. Tanulmányának német fordítása – jelentéktelen kihagyásokkal – egy évvel később megjelent az Ungarische Revue-ban (Tagányi, 1895, 103–127.).

A cikk megjelenésekor nem keltett nagy visszhangot, az újszerű felvetésre nem jelent meg egyetlen komoly cáfolat sem. Egyedülként a *Közgazdasági lexikon* szerkesztői adtak teret a Tagányi által írt *Falu- és földközösség* szócikk-

hez fűzött *Általános jellemzésben* az ellenérveknek (NAV RATIL, 1898, 620.; vö. WELLMANN, 1989, 284–285). Míg Európában valódi vitákat generált a földközösség „felfedezése”, idehaza senki sem vonta kétségbe Tagányi megállapításait. Az *Ethnographiában* Jankó János írt méltatást a cikkről. Véleménye szerint Tagányi dolgozatának legnagyobb értéke, hogy a földközösséget a jelenből kiindulva mutatja ki visszafelé a magyarság magyarországi letelepedéséig, „*s e kérdésben a jelen ethnographiája és az őstörténet közt létrehozza a szerves kapcsolatot, s mindezt történelmi alapon, történelmi adatokkal – de végig az ethnographiai jelentőség éles szemmel tartásával*” (JANKÓ, 1895, 56–57.). A Tagányi által felhasznált gazdag levéltári anyagot is nagyra értékelte: „*kritikailag legmegbízhatóbb anyag, melynek történeti hitelességéhez kétség nem fér*”. Az Erdélyi Múzeumban Szádeczky Lajos ismertette röviden a tanulmányt, hangsúlyozva annak erdélyi vonatkozásait, s újabb adatokat közölve a székely földközösségről, amelyről „*Tagányi külön tanulmányt készülni*” (SZÁDECZKY, 1894, 640–641.).

A földközösség Tagányinál tehát egy új megközelítés, módszertan lenyomata. „*Külföldi analógiák útmutatásaitól segítve*”, az európai néprajz eredményeit integrálva, a hazai források felkutatásával megpróbált egy teljesen új kutatási „irányt” meghonosítani, nem utolsósorban azért, hogy őstörténeti kérdéseket megválaszoljon. Módszerét az alábbiakkal jellemezte: „*A kultúrtörténet legtöbb kérdésénél, úgy ennél is: a mai állapotokból kell kiindulnunk, s úgy menni visszafelé mindig régiebb és régiebb korba, hogy a még szemmel látható jelenségekhez fűzve a korunkhoz közelebb eső, bővebb, világosabb adatokat, hogy azután a mentül régiebb, annál homályosabb s szűkebb szavú emlékeket könnyebben megérthessük*” (TAGÁNYI, 1977, 337.). Ugyanezen a megközelítésen alapult évekkel később megfogalmazott jogszokásgyűjtő programja is. Hóman Bálint – aki Tagányi tanítványa köréhez tartozott – már az 1930-as években azt hangsúlyozta, hogy a Tagányi által leírt „*nomád földközösségi rendszer [...] nem valami kommunisztikus gazdálkodási közösség volt, hanem egy-egy népcsoport más-más vidékre kiszálló községi együttélése*” (HÓMAN, 1941, 319.). Ez azonban nem akadályozta meg a szocialista, Marxra mutogató történetírást, hogy a földközösségben fedezze fel a közös tulajdon ősképet. Molnár Erik 1950-ben önálló könyvként adta ki Tagányi munkáját, s bevezetőjében felrajzolta azt az új történetírást térképére. A beemelés természetesen kritikai: Molnár azt hangsúlyozta, hogy a „*földközösség az őskommunista társadalom maradványa az osztálytársadalomban*”, és több ponton hibásnak tartotta Tagányi megállapításait. Számos kérdéskört mélyebben kidolgozandónak ítélte, s az újabb feladatokat a marxista történeti kutatás hatókörébe utalta.⁸ Miután Molnár szabad utat enge-

⁸ Molnár Erik kiindulópontja, hogy „a földközösség kérdése Magyarországon ma is (1950-ben) ugyanannál a pontnál vesztegel, ameddig Tagányi munkája révén jutott”, ezzel együtt a tanulmány több pontját kritizálta. Míg Tagányi a földközösség három típusát különbözteti meg: első foglalás, nyilas osztás és

dett a *Földközösség történetének*, újabb és újabb interpretációk születhettek, a tanulmány egyetemi tananyag lett, s ezzel egyidejűleg Tagányit besorolták azon kevés „polgári” történetíró közé – Grünwald Béla, Márki Sándor és Acsády Ignác mellett – „*akitől a marxista történetírás meríthet*” (IZSEPY, 1969, 1091.). Molnár kezdeményezése nyomán munkacsoport alakult a földközösség kutatására, mely adatgyűjtését kiterjesztette Tagányi irathagyatékának egy részére is, s így jelenhetett meg Tagányi kéziratban maradt tanulmánya a régi magyar községről (TAGÁNYI, 1957, 8–14.). Az 1950-es évektől – ahogy hazánkban – a román történetírásnak is támogatott témájává lett a földközösség kérdésköre. 1958-ban Henri H. Stahl tollából kerül ki a román faluközösségek monográfiájának első kötete, amelyet továbbiak követtek. Ezek a kutatások Erdély területét csak részlegesen érintették, ezért Imreh István Tagányihoz visszanyúlva tervbe vette az erdélyi földközösség és faluközösség történetét feldolgozó szintézis létrehozását (IMREH, 1976, 120–123.; 1979, 19–24.; TAGÁNYI, 1894, 325–330.) A jelentősebb interpretációk között feltétlen említést érdemel Zsigmond Gábor és Wellmann Imre értékelése. Zsigmond Gábor, amikor 1977-ben *Az ősi társadalom magyar kutatói című könyvében* közreadta a tanulmányt, bevezetőjében azt emelte ki, hogy Tagányi épp azért nem volt átlagos tudós, mert nagyobb figyelmet fordított a „*társadalmi realitásra*”. Az ő értelmezésében már Tagányi földközösségről írott cikke sem a külföldi hasonló kutatások szülte, gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálat – melynek fő hozadéka, hogy meghonosította a földközösség vizsgálatát –, hanem sokkal inkább a társadalmi kérdések iránti érzékenységet tükröző esszé. Nézete szerint „*Tagányi Károly azt a folyamatot vizsgálja, amelyben a magyar paraszt a feudális birtokviszony kordáiból az aprózódó parcellák szorításába kerül. Azokat az együttműködési lehetőségeket keresi, amelyekben megvalósítható lenne az életképes paraszti gazdálkodás – a falusi községeken belül*” (ZSIGMOND, 1977, 16.). Zsigmond véleménye szerint Tagányi érdeklődésének fő inspirációja saját korának társadalmi alakulása volt: Tagányi észlelte, hogy a „kor szellemében” végrehajtott országos intézkedések megvalósulásuk során szándékukkal ellenkező, illetve előre nem várt hatásokat értek el. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a gazdasági átalakulás befolyásolása, sőt esetleges megtervezése nem történhet meg anélkül, hogy nem veszik figyelembe „*a munkát végző embert, és közvetlen környezetének. saját szű-*

nomád földközösség. Molnár szerint az első foglалás és a nyilas osztás a talajváltó rendszerrel is összekapcsolódik, így semmi sem indokolja, hogy a nomád földközösséget, amely a föld elsajátításának ugyanezt a két típusát ismeri, velük szembe állítsuk. Megközelítésében a földközösség tulajdoni rendszer, s a tulajdoni rendszer elsajátítási rendszer. „Az elsajátítási rendszer pedig a földművelés, a termelőmunka rendszerétől fogalmilag független” (Molnár, 1950, 7.). Ennek megfelelően a földközösség két típusa között tesz különbséget: az egyik az első foglалás, amit álláspontja szerint helyesebb szabad foglалásnak nevezni, a második pedig a nyilas osztás. Molnár kifogásolta továbbá azt is, hogy Tagányi kutatásában az osztatlan földeket, legelőket, erdőket teljesen mellőzte (Molnár, 1950, 8.; vö.: Izsépy, 1969, 1091.).

kebb közösségének termelési, munkamegosztási, jogi, szokásbeli tapasztalatait és hagyományait”. Zsigmond Gábor párhuzamot vont Tagányi földközösségről szóló cikke és jogszokásgyűjtő programja között. Mindkettőben „a megvalósulás világát” „a nagy hagyományú magyar parasztság jelenti”: gazdasági tapasztalatai, saját társadalmi intézményei és jogalkotása, független gondolkodásmódja és érzelemvilága. Zsigmond szerint ezt kívánta kutatni Tagányi Károly, így kezdett a magyar parasztság élő jogszokásainak történeti vizsgálatához (ZSIGMOND, 1977, 335.). Wellmann Imre a magyar agrártörténet-írás folyamatában rendkívül jelentősnek tartotta a Gazdaságtörténeti Szemlét és főmunkatársa tanulmányát: „Tagányi páratlanul mélyre hatolt hajdani agrárszervezetünk kutatásában, éles szemmel, kifinomult érzéssel egész elsüllyedt világot fedezett fel, mely értetlenül állt kortársai előtt. Ha a polgári agrártörténet-írásunk termékei között van, ami bizvást európai mértékkel mérhető, elsősorban Tagányi földközösség-tanulmánya az.” Wellmann Tagányiban látta a „politikai, jog- és művelődéstörténelem gyámkodását lerázó, maga lábára állt agrártörténelem” megalapítóját (WELLMANN, 1962, 304.). Wellmann néhány évtizeddel később az *Ethnographiában* megjelent írásában, miközben áttekintette az elmúlt száz esztendő tudományos termését, párhuzamba állította Tagányi Károly és Imreh István munkásságát: „Közel egy évszázaddal ezelőtt méltán lehetett fölfedezésként értékelni, ahogy Tagányi Károly a magyarországi földközösség hajdani meglétét az ismeretlenség homályából a napvilágra hozta. Napjainkban Imreh továbbhaladva ugyancsak már-már veszendőbe ment nagy értékű kútfeigyűttest óvott meg a fenyegető enyészettől, tett hozzáférhetővé és beszédessé. A székely falutörvények, faluközösségi rendtartások és jegyzőkönyvek tiszta, közvetlen sugárzással világítanak be a közösségi életet élő falusi nép mindennapjának mélyébe, közzétételük és feldolgozásuk új, egyedülálló szilárd alapvetés további agrártörténeti kutatásaink számára. Egész bizalommal reméljük teljessé tevő folytatását Imreh művének, melyben a múltba néző tudomány eredményességének a földközösségtől a faluközösségekig kitérő fejlődése megragadóan, történelmet és néprajzot egyképp gazdagítva tetőződik” (WELLMANN, 1989, 299.). A földközösség újabb interpretálója, Csíki Tamás Tagányi elemzésének valóban újszerű nézőpontját: „a korabeli európai néprajz eredményeit is felhasználó szociológiai szemléletet”, valamint a tanulmány társadalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozza: „A pozitivistá fejlődéstan, a választott téma genetikus vizsgálata tehát a történetírói narratívát is egyértelműen meghatározza, mivel Tagányi előbb a 17–18. századi, majd a középkori, s végül a honfoglalást megelőző időszak (egyre kevésbé meggyőző) adatait sorakoztatja. Am mégis az egyénből, illetve a lokális közösségekből kiinduló, ezáltal a mindennapi kapcsolatokat, további a helyi-regionális vonásokat tükröző társadalomábrázó-

lást valósított meg, ami – pl. a földesúr és jobbágysai alkotta vagy a nemesi földközösségek bemutatásával – a rendi köznemesi történetfelfogás pályája elején megfogalmazott kritikájának történeti igazolását is biztosította (s ami közéleti-tudományos elszigetelődéséhez járult hozzá)” – (CSÍKI, 2003, 21.). Csíki Tamás hiánypótló munkája *A magyarországi földközösség historiográfiai vázlat*a (Csíki, 2004, 363–374.). A szerző megállapítása szerint a földközösség kutatását a köznemesi történelemszemlélet, illetve az államnemzeti történetírás dominanciája hosszú ideig korlátozta, majd a marxista szemlélet merev értelmezési paradigmák közé kényszerítette, a történetírás mindenkor az éppen fennálló rendszer legalizációjának rendelte alá a földközösség kutatását, és hiába a közösségi használathoz kapcsolódó kiterjedt levéltári adatgyűjtés, a jelenség szociológiai, társadalomtörténeti vizsgálata háttérbe szorult. Úgy véli, hogy a földközösség 19–20. századi maradványainak társadalomtörténeti vizsgálata új eredményeket kínálhatna a földközösség szociális funkciójáról, a közösségi szolidaritás alakulásáról, a közös tulajdonlás generálta konfliktusokról, a társadalmi struktúrát befolyásoló hatásairól stb. (Csíki, 2004, 371.).

Ahogy a földközösség kutatásának részletes historiográfiai értékelése még várat magára, a magyarországi jogszokásgyűjtés történetének is bőven vannak még fehér foltjai (NAGY, 2011, 377–386.; 2014a, 593–547.; 2014b, 95–108.). Ezzel együtt Csíki több megállapítása a jogszokáskutatás vonatkozásában is helytálló, egyben rávilágít az átfogó historiográfia, társadalomtörténeti kutatások buktatóira. Ez utóbbiról is elmondható, hogy a mindenkor fennálló rendszer legitimációs eszközként tekintett a jogszokások kutatására, nem véletlen, hogy a jogszokáskutatás a századelőn és a harmincas évek végén is kormányzati támogatást kapott. Mindez persze elegendő volt ahhoz, hogy 1949 után tiltólistára kerüljön, és ne csak a korábbi hazai kezdeményezésektől, de a nemzetközi kutatások főáramától is elszigetelődjön (BOGNÁR, 2016; NAGY 2018). A földközösség-kutatáshoz hasonlóan Tagányi jogszokásgyűjtő programjában is alapvetően történelmi kérdések megválaszolásához hívja segítségül a korabeli európai néprajz eredményeit, valamint a szociológiai szemléletet. Bár a két program publikálása között eltelt bő két évtized, az anyaggyűjtés időszaka nem választható ennyire szét.

TAGÁNYI JOGSZOKÁSGYŰJTŐ PROGRAMJA

Tagányi néprajz felé fordulása az 1890-es évek közepétől jól dokumentálható, mint láttuk, a földközösségről szóló tanulmányába integrálta a korabeli európai néprajz eredményeit, *Erdészeti oklevéltár*ában pedig az erdészeti ethnográfiai kutatástól várt válaszokat a primitív erdőközösséggel kapcsolatos vitatott kérdéseire. Herman Ottónak írt leveleiben Tagányi egyenesen a néprajzi kutatás elsőlegességét hangsúlyozta a levéltári kutatásokkal szemben.⁹ Tagányi néprajz felé

⁹ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár (a továbbiakban EA) EA 4336, EA 4350.

fordulása mindenekelőtt a külföldi szakirodalom módszeres feldolgozását jelentette. Olvasottsága alapozta meg, hogy a néprajztudományon belül olyan különböző kutatási irányokat jelölt ki, mint az erdészeti etnográfia vagy később a jogi néprajz. Megállapíthatjuk, hogy mindez túl korán történt, mert ebben az időszakban formálódott még csak a hazai néprajz, illetve jött létre a Magyar Néprajzi Társaság (Kósa, 1989), így hiábavaló volt az elsőség úgy a fogalmak használatában, mint a programindítókban. A hazai néprajztudomány ekkortájt megalakulásával volt elfoglalva, a specializációnak Tagányi által megcélzott szintje – ti. a jogi néprajz vagy az erdészeti etnográfia megalapítása, programmá formálódása – még ma is gyermekcipőben jár.

Több évtizedes módszeres adatgyűjtést követően 1917–18-ban négy részletben az Ethnographiában, majd 1919-ben könyvalakban megjelent *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I. rész A családjog és öröklési jog köréből* című munkája bevezetőjében Tagányi így fogalmaz: *„Évtizedek óta érdeklődöm a legkülönbözőbb népek szokásjoga iránt elsősorban abból a célból, hogy párhuzamokat keressék bennük az ősi magyar jogi, társadalmi és gazdasági élet földérintéséhez, illetőleg az erre vonatkozó történeti adatok magyarázatához, megértéséhez. De ezenközben mindig szemmel tartottam azt az anyagot is, a mi a hazai néprajzi és nyelvészeti kutatások útján, a népnek ma is élő jogszokásai és a már rég letűnt korok szokásjoga és felfogása között fönnáll”* (TAGÁNYI, 1919, 1.). Könyvében elsőként részletes áttekintést ad a külföldi, hasonló célú gyűjtések eredményeiről, szempontjairól és módszereiről. Ezt követően fogalmazta meg az *„élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek”* összegyűjtésének programját: *„Mindezen történeti, írott szokásjogokkal szemben, minden népnél vannak élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek, melyek szinte öntudatlanul, pusztán az ősi hagyomány és megszokás erejénél fogva élnek benne és öröklődnek át nemzedékről nemzedékre. Egész sereg olyan jogszokást és jelképet őriz meg a nép, a melyet a felsőbb társadalmi osztályokból már réges régen kiszorított a törvény, a világnézeteknek, vagy a körülményeknek, elváltozása. Azért aztán az ilyen, a népnél fönnmaradt jogszokások megfejtését hiába is keressük a jelenben, kellő magyarázatért legtöbbször régebbi korok jogi felfogásához, elveihez kell folyamodnunk. Sőt e szokások olykor még messzebbre is, ti. az ősi hitre és kultuszra s a legkezdetlegesebb társadalmi szervezetekre mutatnak vissza”* (TAGÁNYI, 1919, 3.). A gyűjtés fontosságát egyrészt azzal indokolta, hogy kapcsolatot tételezett fel élő jogszokások és a *„már rég letűnt korok szokásjoga és felfogása között”,* amelyek csak ilyen módon tárhatók fel. Másrészt – azonosulva a néprajz pusztuló hagyományokat mentő missziójával –, figyelmeztetett, hogy a fellelhető szokásanyag az intenzív törvényhozási folyamat következtében egyre csökken: *„tizenkettedik*

órában kezdünk a gyűjtéshez ma midőn a modern jogéletnek egyetlen évtizede a régebbi korok egész évszázadainak reformmunkásságát felülmúlja. Az etnográfia, mint „*az emberi társadalom intellektuális fejlődésének tudományát*” tekintette; ennek egyik ága a jogi néprajz, amely a jog fejlődését hivatott feltárni. A program fő vázát egy kérdéssor képezi: „*konkrét kérdőpontok amint azok a magánjog egyes részeiben: a családjog, a vagyoni jog és kötelmi jog terén, továbbá a közigazgatási jogban és végül a büntetőjogban megnyilvánulnak*” (TAGÁNYI, 1919, 18.). A gyűjtés sikerének kulcsát a pontosan megfogalmazott, minden lehetséges résztémát érintő kérdések megszerkesztésében látta.¹⁰ Ennek érdekében aprólékos munkával fordította le a Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (ZfVrW) különböző számaiban megjelent kérdéssorokat,¹¹ majd a hazai viszonyok szempontjából lényegesnek ítélt kérdések hátterét egy-egy rövid, de rendkívül tartalmas összehasonlító jogtörténeti, nyelvészeti tanulmánnyal világította meg. Tagányi munkájának értékét nemcsak az adja, hogy az amúgy is rendkívül terjedelmes kérdéssorokat a hazai viszonyokra való alkalmazás során további részletkérdésekkel egészítette ki, hanem az is, hogy a hozzájuk fűzött példasorokban – már a családjog és öröklési jog körét felölölő első füzetben is – összehasonlító történeti módszerrel a magyar jogélet több, korábban félreértett vagy vitás jelenségét megmagyarázta (HÓMAN, 1922, 176–178.). Tagányi könyvében a családi és nemzeti életet irányító (1.), a halottkultuszhoz kapcsolódó (2.), valamint az örökösödést szabályozó jogszokásokat (3.) tárgyalta. Az egyes témáknál a „legősibb” formák (jogszokások, jogfogalmak), megnyilvánulások feltárására, ezek jelenkori kapcsolatának felismerésére törekedett, rámutatva a nép életében még meglévő olyan jelenségekre, amelyek régi jogszokás emlékét őrzik.

Az első kérdéskör a házassági jog területét öleli fel (pl. kivel szabad házasságot kötni, kivel nem; milyen korban szoktak házasságra lépni; van-e nőrablás, nőszöktetés, ismerik-e a válást). A házasságkötés ősi formájaként a nőrablást veszi alapul, amelynek egy kulturáltabb fokozataként tekint az erőszakot mellőző nővásárlásra. Bizonyítja, hogy a honfoglaló magyarok nemcsak a nővásárlás szokását, de annak török elnevezését (kalim) is ismerték. Könyvének egyik legtöbbet hivatkozott, leginkább elterjedt megállapítása a menyasszony szó eredetének magyarázata (menyétprémes ruhával fizet a vőlegény apja a leányért), s a nővásárlás emlékét idéző szertartások (pl. menyasszonytánc) és kifejezések (eladó leány) bemutatá-

¹⁰ „A legelső, legnehezebb feladat kétségkívül a kérdőívek megszerkesztése, vagyis a föl kutatásra váró egész hazai szokásjogi anyagnak, megfelelő kérdésekbe való foglalása leendő. (...) Ami e kérdőíveknek anyagát s különösen technikai oldalát illeti, erre nézve kétségkívül a hasonló külföldi szokásjogi kérdőívek (...) nagy segítségünkre lesznek, ámde hazai szokásjogi viszonyainkkal s ezeknek jogtörténeti, gazdaság- s társadalomtörténeti, sőt ősjogi hátterével, ha mindjárt nagyjából is immár eleve tisztában kell lennünk” (Tagányi, 1919, 17.).

¹¹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2278. Fragebogen Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft XII. évfolyam: 187–353., 427–40 felirattal, jelzet nélküli boríték, benne 49 lap, a kérdések fordítása ceruzával.

sa. A második és a harmadik kérdéskör a család és a nemzetség életét szabályozó jogszokásokat öleli fel: leírja az atyai hatalom terjedelmét, a levirátus és a vőség intézményét, a megtelepedés két típusát: a házközösségi és a nemzetségi szervezet nyomait. Itt kell megjegyezni: Fél Edit jelentősnek tartotta, hogy Tagányi a levirátus kérdését vizsgálva az özvegyasszonyok státusával is foglalkozott művében, különösnek tartotta viszont, hogy nem vette észre a szororátus intézményét (FÉL, 2001a, 346.). Negyedikként a halotti szertartások és jogszokások rendjét vázolva szól Tagányi az elhunytak tiszteletéről, ellátásáról, a halotti torról. A halotti áldozatokkal kapcsolatban leírt magyarázatát azonban később nyelvtudósok – elsőként Pais Dezső – megcáfolták (PAIS, 1922a, 160–162.). A tűzhelykultusz nyomait mutatja ki Tagányi Szent István törvényeiben, s kitér a házi vallás reprezentációinak egyéb formáira, mint az ösök, valamint a házi bálványok tiszteletére. A vér szerinti és az „utánzott vagy mesterséges” rokonságról adott leírása, a témában megfogalmazott kérdései, kutatási programja (TAGÁNYI, 1919, 33.) Fél Edit révén mára társadalomnéprajzi alapvetéssé lett. Ugyanígy azok lettek a nő családba fogadásáról, a házközösségről és a nemzetségi rendszerekről, a komaságról, az örökbefogadásról, a nevelőatyasági rokonságról, testvérré fogadásról, tejttestvérségről, vérttestvérségről Tagányi által írottak. A hetedikként feldolgozott kérdéskör az öröklési jog területét öleli fel. Az ősjogi öröklésre, végrendeletekre, a nők öröklésére, a fiági öröklésre vonatkozó megállapításai máig kiindulópontjai az e területet felölelő kutatásoknak (TÁRKÁNY SZÜCS, 2003, 707–775.). Ebben a fejezetben közli a törvénytelen gyermekek jogállására, továbbá a gyámság és gondnokság intézményére vonatkozó kutatási eredményeit. A fentiekben röviden ismertetett kérdésekből is látható, mennyire szerteágazó területeket dolgozott fel Tagányi mindösszesen nyolcvanöt oldalon. Bár néhány részletkérdést is kidolgozott, az egyes kérdésköröket inkább általánosan, a fontosabb (jog)intézményekre, szertartásokra, jogszokásokra fókuszálva mutatta be. Könyvének értékét az adja, hogy a hazai (jog)történeti irodalomban teljesen elhanyagolt kérdéseket vetett fel és részben tisztázott is. A magánjog egyes területeinek európai összehasonlító vizsgálatával olyan témákhoz jutott el (endogámia-exogámia, háztartás vagy házközösségi szervezet, szülők és gyerekek közötti viszony, levirátus, örökösödési szokások, gyámság és gondnokság), amelyek a nemzeti történetírás figyelmét addig teljességgel elkerülték (CSÍKI, 2003, 22.).

Pais Dezső a Magyar Nyelvben vont mérleget Tagányi tudományos pályán töltött negyven évéről: *„Főhivatását ő mindig az ősi magyar jogi, társadalmi és gazdasági élet felderítésében látta. De az idevágó történeti adatok magyarázata, megértése végett szinte páratlanul széles körben a legaprólékosabb lelkiismeretességgel kutatta át az egész magyar történeti fejlődést és az ezzel kapcsolatba hozható, egyéb történelmek adatkészletét. Azon kívül központi problémái megfigyelése kedvéért behatolt a történelem határtudományainak*

mindegyikébe, a kialakultakba és kialakulóban lévőkbe egyaránt: anyagot és szempontot nyert vagy adott mindenütt” (PAIS, 1922b, 175–176.). A jogszokásgyűjtő programról szólva hangsúlyozta, hogy abban szerzője határterületen mozog: a hazai és külföldi történelem, jogtörténet, társadalomtudomány, közgazdaságtan, nyelvészet nyújt segítséget Tagányi számára *„egy olyan alap megteremtésében, a melyiken a legbiztosabb és legcélszerűbb megfigyelő pontokat foglalhatja el a hazai néprajz egyik kevésbé ismert területének felkutatására”*. A nyelvtudomány szempontjából különösen jelentősnek tartotta Tagányi dolgozatait, amelyekben szavak, kifejezések és *„egyéb nyelvi alakulatok”* egész sorát tisztázta adataival és értelmezéseivel. Pais szerint Tagányi azzal gyakorolt legnagyobb hatást a nyelvészetre, valamint az újabb nyelvésznemzedékre, hogy újabb és újabb történeti forrásokat vont be nyelvtörténeti kérdések tisztázásába: *„Főképpen az ő példáin ismertük fel, hogy történeti kútfőkbe begyűjtött nyelvtörténeti adatokat nem szabad lakóhelyükből kiszakítva vizsgálgatni.”* Pais várakozását fejezte ki az iránt, hogy mielőbb megjelenhessenek azon fejezetek, amelyek a vagyon- és kötelmi joggal, továbbá a közigazgatási joggal és végül a büntetőjoggal foglalkoznak. Elismerte Gragger Róbert fáradozását, amellyel lehetővé tette Tagányi művének német kiadását: *„Egyik legszerencsésebben megválasztott száma ez annak a vállalatnak, amely bizonyosságot akar nyújtani arról, hogy a magyar tudomány legutóbbi zord időkben is lépést tart a külföldivel”* (PAIS, 1922b, 175–176.).

A Tagányi-program megjelenését követően a pozitív visszhangok ellenére nem indult meg *„a hazai élő jogszokások gyűjtése”*. Szilágyi Miklós jogosan feltételezi, hogy Tagányi túl korán, *„egy ennyire nagyszabású terv kivitelezésére alkalmatlan időpontban jutott el a megfogalmazásig”*. Ennek fényében Tagányi kortársai és közvetlen „utódai” a gyűjtési feladatok azonnali megkezdésére való felhívást nem, csupán azt a – Szilágyi által is lényegesnek ítélt – tanulságot érzékelték a programban, hogy *„az élő jogszokásokban, valamint a »nép« mindennapi életéről valló archivális forrásokban további, a jogtörténetben hasznosítható adalékok rejteneznek”* (SZILÁGYI, 2000, 696.). A népi társadalom kutatásáról írott összegzéseiben nagyra értékelte Tagányi munkáját az „utódok” közül Fél Edit, aki azt írta, hogy a régi szerzők közül talán Tagányi volt az egyetlen, aki a népi társadalom jelenségeit olyannak látta, amilyenek azok valójukban voltak (FÉL, 2001a, 366.). Negyedszázaddal a program meghirdetését követően rögzítette, hogy az a *„mai napig sem veszített semmit sem időszerűségéből, sem jelentőségéből. Ha a Néprajzi Társaságtól kiadott kérdőíve csak valamelyest meghallgatást talál, egész népi társadalomkutatásunk másként alakulhatott volna”* (FÉL, 2001a, 346.). Arra a kérdésre, hogy miért nem kezdődött el hazánkban Tagányi felhívását követően a jogszokások gyűjtése, természetesen többféle válasz adható. Sárkány Mihály a társadalomnéprajzi kutatás hazai történetét át-

tekintő összegzésében – Tagányi programját ugyancsak nagyra értékelve – két lényeges tényezőt emel ki, amelyek meghúzódhattak a visszhangtalanság hátterében. Az egyik a magyar néprajztudomány szemléletváltása: *„Tagányi annak a generációnak volt a tagja, amely (...) az etnológiaként felfogható tudományok között még nem vont áthághatatlan korlátokat, magyar és más népek kutatását nem szakította el egymástól, megismerésben az összehasonlításnak juttatott nagy szerepet. Sőt, Tagányi annak sem látta fontosságát, hogy különbséget tegyen nép és fölötte álló társadalmi rétegek között a tradíciók történetét nyomozva – túljutva ezzel a népi és régi leegyszerűsítő azonosításán. A két világháború közötti időszak azonban (...) a befelé fordulás időszaka a magyar néprajztudományban, amikor a magyar és egyetemes néprajz mindinkább eltávolodik egymástól”* (SÁRKÁNY, 2000, 39–40.). Másik tényezőként Tagányi *„kivételes, a továbbiakban ilyen mélységben senki által el nem sajátított történelmi forrásismeretét”* jelöli meg. Az elmaradt érdeklődés lehetséges okai közt tarthatjuk számon, hogy csak a kötet első része jelent meg nyomtatásban. Tagányi könyve megjelenését követően természetesen tovább dolgozott, további fejezetekhez gyűjtött anyagokat, és könyve befejezését is megfogalmazta. A jogszokásgyűjtő program további részei máig az OSZK Kézirattárában találhatók. A Quart. Hung. 2278. *Tagányi Gyűjtemény. Jog és szokásjog. Ősi jogi és szokásjogi általánosság – bibliográfia. Hazai jog és jogszokások. Birtok – büntető – házassági és kötelmi jog. A Magyar jog külföldi hatása* című dossziében a megjelent családjogi és öröklési jogi fejezetek jegyzetei, kéziratai, korrektúrái mellett borítékokba rendezve sorakoznak a tervezett folytatás anyagai, melyek szerint Tagányi további három részhez gyűjtött anyagokat. Ezek munkacímei: (1) II. Dologjog, vagyonjog, vagyonjogi igazság szokásai, birtokjog; (2) III. Kötelmi jog és végül (3) IV. Büntetőjog, perjog, kiegyezési rendszer. A közel ezer, különböző terjedelmű jegyzet mellett Tagányi a jogszokásokról írott könyve befejezését¹² is megfogalmazta, melyben összegezte a jogszokáskutatás célját, valamint részletes útmutatást adott a gyűjtésre vonatkozólag (BOGNÁR, 2009, 307–308.). Tagányi országos, meglehetősen nagy volumenű gyűjtést vizionált, mely mind céljaiban, mind módszereiben tudományos program volt, hiszen a hazai élő jogszokások gyűjtésével a néprajz, a nyelvészet, a jog-, a társadalom-, és a gazdaságtörténet számára egyaránt új forrásokat kívánt felkutatni.

Tagányi jogi néprajzi jegyzetanyaga, további értékes iratcsomók társaságában – idestova száz év elteltével is – várakozik az utókor értő feltárására. Túlzás nélkül mondható, hogy ez az irategyüttes páratlan forrása a jogszokásoknak; a dologi jog, a büntetőjog és a kötelmi jog terén ma már nem létrehozható ősjogi forrásbázist jelent, amelynek feltárása rendkívül sokrétű, többmesteres feladat.

¹² OSZK Kt. Quart. Hung. 2278. 377-es boríték. Jog és szokásjog. Benne Jogszokások befejezése. 435, 436, 437.

IRODALOM

- BOGNÁR 2013 = BOGNÁR Szabina: „...a hazai gazdaságtörténet alapítójának és mesterének hálás ragaszkodással...” : Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901). *Ethnographia*, 124 (3). 273–297.
- BOGNÁR 2016 = BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. (Néprajzi értekezések 5.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2016
- CSIKI 2003 = CSIKI Tamás: *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig)*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 29. Néprajzi Intézet, Debrecen, 2003
- CSIKI 2004 = CSIKI Tamás: *A magyarországi földközösség historiográfiai vázlata*. Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára. (szerk.: ifj. Barta János-Pallai László) Debrecen, 2004. 363–374.
- EMBER 1975 = EMBER Győző: Az Országos Levéltár száz éve, 1874–1974. *Levéltári Közlemények*, 46. évfolyam. 1. szám 1975. 13–47.
- FÉL 2001a = FÉL Edit: A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Szerkesztette Hofer Tamás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2001. 323–369.
- FÉL 2001b = FÉL Edit: *Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására*. In: Régi falusi társadalmak.
- Fél Edit néprajzi tanulmányai. Szerkesztette: Hofer Tamás. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2001. 378–393.
- HÓMAN 1922 = HÓMAN Bálint: Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családjog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. M. Néprajzi Társ. 85. l. – Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Berlin, 1922. Vereinigung Wissenschaftl. Verleger. 128. l. Ismertetés. *Történeti Szemle*, 1922. 176–178.
- HÓMAN 1941 = HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: Magyar történet. I. kötet. 1941
- HORVÁTH 1901 = HORVÁTH Emil: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. *Erdélyi Múzeum*, 1901. 593.
- ILLÉS 1912 = ILLÉS József: *A jogtörténeti kutatás módszertani követelése és a vármegyék eredete*. In: Concha-émlékkönyv. Budapest, 1912. 134–154.
- IMREH 1976 = IMREH István: Földközösség Aranyosszéken. *Korunk*, 1976. 120–123.
- IMREH 1979 = IMREH István: *Földközösség Aranyosszéken*. In: Erdélyi hétköznapiak 1750–1850. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról. Bukarest, 1979. 19–24.
- IZSÉPY 1969 = IZSÉPY Edit: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok*, 103. évfolyam 5–6. szám 1969. 1077–1103.
- JANKÓ 1895 = JANKÓ János: Földközösség Magyarországon. Ismertetés. *Ethnographia*, 1895. 56–57.
- KARÁCSONYI 1896 = KARÁCSONYI János: A honfoglalás és Erdély. *Katholikus szemle*, 1896. 456–483.
- KÓSA 1989 = KÓSA László: *A Magyar Néprajzi Társaság története 1889–1989*. Budapest, 1989

- KÖVÉR 2013 = KÖVÉR György: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete. Intézményi megközelítés és historiográfia. *Történelmi Szemle*, 2013/2. 201–224.
- LUKINICH 1901 = LUKINICH Imre: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I. kötet: A vármegye általános leírása, múltja és megalakulásának ismertetése. Írták Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József. II–VI. kötet: A vármegye községeinek részletes története. Írta Kádár József. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901–1903. Ismertetés. *Századok*, 1901. 866.
- MOLNÁR 1950 = MOLNÁR Erik: *Előszó*. In: Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Athenaeum, Budapest, 1950
- NAGY 2011 = NAGY Janka Teodóra: *European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life*. In: Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History (szerk.: Béli Gábor, Duchonová Diana, Fundarková Anna, Kajtár István, Peres Zsuzsanna). Pécs-Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 377–386.
- NAGY 2014a = NAGY Janka Teodóra: *A népi jogélet kutatása Erdélyben 1939–1948 között*. In: Kothencz Kelemen (szerk.): Határjelek és hagyásfák: A hetvenedik életévébe lépő Bárh János tiszteletére írott tanulmányok. (Bajai dolgozatok; 18.) Türr István Múzeum, Baja, 2014. 593–547.
- NAGY 2014b = NAGY Janka Teodóra: A magyar népi jogéletkutatás és az erdélyi gyűjtések (1939–1948). *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 22. 2014. 95–108.
- NAGY 2018 = NAGY Janka Teodóra: *A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) története és forrásai*. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 6.) PTE KPVK, Szekszárd, 2018.
- NAVRATIL 1898 = NAVRATIL Ákos: *(Falu- és földközösség): Általános jellemzés*. In: Közgazdasági lexikon. Közgazdasági ismeretek tára. (Halász Sándor–Mandelló Gyula szerk.) Budapest, 1898. 620.
- PAIS 1922a = PAIS Dezső: Megtorol. *Magyar Nyelv*, 1922. 160–162.
- PAIS 1922b = PAIS Dezső: Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész: A család- és öröklési jog köréből. Néprajzi könyvtár Új folyam 1. füzet. Bp., 1919. A Magyar Néprajzi Társaság kiadása. 85. l. Ismertetés. *Magyar Nyelv*, 1922. 175–176.
- SÁRKÁNY 2000 = SÁRKÁNY Mihály: *A társadalomnéprajzi kutatás hazai története*. Magyar néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000. 39–40.
- SZEBERÉNYI 2014a = SZEBERÉNYI Gábor: *A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez*. In: Pedagógia - oktatás - könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére. (Csóka-Jaksa Helga, Schmelcz-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor szerk.) Pécs, 2014a. 453–472.
- SZEBERÉNYI 2014b = SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (I. közlemény). *Per Aspera ad Astra*. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei, I. évfolyam, 2014. 2. szám. 117–137.
- SZEBERÉNYI 2016 = SZEBERÉNYI Gábor: Tagányi és Székfü. Adalékok egy mester-tanítvány kapcsolat historiográfiai összefüggéséhez. *Aetas*, 31. évfolyam, 2016. 4. szám 29–56.
- TAGÁNYI 1890 = TAGÁNYI Károly: A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez. *Ethnographia*, 1890. 1. évfolyam 213–223.

- TAGÁNYI 1894a = TAGÁNYI Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. *Századok*, 28. évfolyam 4. szám 364–371.
- TAGÁNYI 1894b = TAGÁNYI Károly: A földközösség története Magyarországon. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1894. (1. évf.) 4. szám 199–238.
- TAGÁNYI 1895 = TAGÁNYI Károly: Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn. *Ungarische Revue*, Budapest, 1895. 15. évfolyam 103–127.
- TAGÁNYI 1897–98 = TAGÁNYI Károly: *A m. kir. Országos Levéltár ismertetése*. I–III. füzet. Budapest, 1897–98
- TAGÁNYI 1897 = TAGÁNYI Károly: A régi Országos Levéltár. *Századok*, 1897. 31. évfolyam 8. szám. 688–698.
- TAGÁNYI 1898a = TAGÁNYI Károly: A magyar udvari kancelláriai levéltár. *I–II. Századok*, 1897. 31. évfolyam 10. szám 939–947; 1898. 32. évfolyam 1. szám 42–56.
- TAGÁNYI 1898b = TAGÁNYI Károly: *Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár*. *Századok*, 1898. 32. évfolyam 2. szám 129–138.
- TAGÁNYI 1899 = TAGÁNYI Károly: *Megyei önkormányzatunk keletkezése*. Székfoglaló értekezés. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. 18. kötet. 6. Budapest, 1899. 397–413.
- TAGÁNYI 1913 = TAGÁNYI Károly: Vármegyéink eredetének kérdése. *Történelmi Szemle*, 1913. 510–541.
- TAGÁNYI 1919 = TAGÁNYI Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családjog és öröklési jog köréből*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1919
- TAGÁNYI 1957 = TAGÁNYI Károly: A régi magyar község az úrbériség rendezéséig. Közreadja Varga István. *Agrártörténelmi Szemle*, 1957. 8–14.
- TAGÁNYI 1977 = TAGÁNYI Károly: A földközösség története Magyarországon. In: *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Szerkesztette Zsigmond Gábor. Budapest. Gondolat, 1977. 333–381.
- SZÁDECZKY 1894 = SZÁDECZKY Lajos: Tagányi Károly: Földközösség Magyarországon. *Erdélyi Múzeum*, 1894. 640–641.
- SZILÁGYI 2000 = Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó. Főszerkesztő Paládi-Kovács Attila. Budapest, 2000. 693–759.
- TÁRKÁNY SZÜCS 2003 = TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 2003
- VARGA 1993 = VARGA István: *Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kéziratföredéke*. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. (Glatz Ferenc szerk.) Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Budapest, 1993. 19–26.
- WELLMANN 1962 = WELLMANN Imre: Agrártörténelmünk módszerének kérdéséről. *Agrártörténelmi Szemle*, 4. évfolyam 1–2. szám. 1962. 293–336.
- WELLMANN 1989 = WELLMANN Imre: Földközösségtől faluközösséig – kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Ethnographia*, 1989. 278–299.
- ZSIGMOND 1977 = ZSIGMOND Gábor: *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Gondolat, Budapest, 1977